

DNA (nukleová kyselina)

DNA je dvouřetězcová nukleová kyselina, která je nositelkou dědičnosti u buněčných organismů. Nacházíme ji v jádře eukaryotických buněk, případně v cytoplasmě prokaryot. Je v ní kódována veškerá informace nutná pro růst a přežití organismu. Struktura dvojšroubovice byla popsána roku 1953 pány Jamesem D. Watsonem a Francisem Crickem, kteří za tento objev dostali roku 1962 Nobelovu cenu.

Struktura

Molekula **DNA (kyselina deoxyribonukleová)** je tvořena *dvěma polynukleotidovými řetězci*. Řetězce jsou vůči sobě **antiparalelní** – jeden řetězec má směr fosfodiesterových vazeb **5' » 3'** a druhý **3' » 5'** – hovoříme o 3' případně 5' konci. Na 3' konci je navázána **-OH** skupina, zatímco na 5' **fosfátová** skupina.

Obecná charakteristika

Struktura je tvořena třemi složkami – **cukr, fosfát, báze**. Cukernou složku tvoří pět uhlíkový cukr **2-deoxy-D-ribose** (oproti normální ribóze u DNA v poloze 2' chybí kyslík). Jakožto **dusíkaté báze** jsou v DNA zastoupeny deriváty **purinu** (*Adenin, Guanin*) a deriváty **pyrimidinu** (*Cytosin, Thymin*). Mezi N-bázemi protějších vláken dochází k vazebným interakcím.

Zákon komplementarity

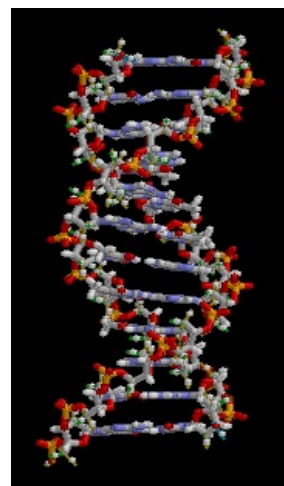
Váží se spolu *vždy jen 2 specifické N-báze* (vždy 1 báze pyrimidinová a 1 purinová), a to sice:

- **A - T** (spojeny **2** vodíkovými můstky);
- **C - G** (spojeny **3** vodíkovými můstky).

Mezi sousedními bázemi navíc působí **van der Waalsovy síly** (stabilizace).

Platí tedy **rovnice**:

$$\frac{A + C}{T + G} = 1$$

Prostorová struktura DNA

Obě **polynukleotidová vlákna** (*primární struktura DNA*) vytvářejí nejčastěji pravotočivou šroubovici označovanou jako **double helix** (*sekundární struktura DNA*) → nejčastěji se vyskytující formou je **B-forma** DNA = *pravotočivá*. DNA molekuly se mohou vyskytovat ještě v *pravotočivé* formě **A** a v *levotočivé* formě **Z**. Přechod mezi jednotlivými formami je možný na základě změny fyzikálně chemických podmínek.

Typy DNA

1. Jaderná (chromosomální)

Z funkčního hlediska se **jedná o**:

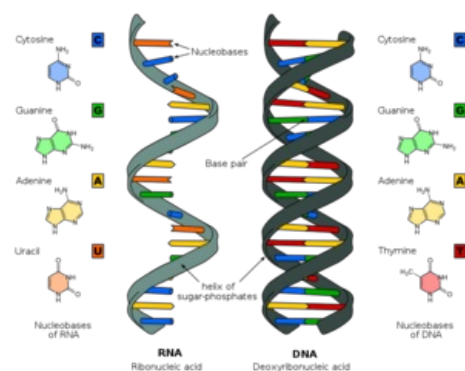
1. DNA, která kóduje pořadí aminokyselin v polypeptidu nebo některé RNA.
2. DNA, která má funkci kontrolní a řídící.
3. Zvláštní typy DNA mají specifické funkce v chromosomech, např. v oblasti centromery a telomer.
4. DNA, o jejíž funkci zatím nic nevíme.

U eukaryot přibližně 60 % DNA tvoří **jedinečné** (nebo málo se opakující) sekvence – patří sem například *geny kódující polypeptidy* nebo jim podobné nefunkční *pseudogeny*. Dalšími zastoupenými jsou **repetitivní sekvence**.

Dělíme je na:

1. sekvence *středně repetitivní* – počet kopií v genomu $10-10^5$ (patří sem např. geny pro rRNA a bílkoviny typu histonů);
2. sekvence *vysoce repetitivní* – řádově 10^6 kopií / genom.

Repetitivní sekvence mohou být v genomu rozptýlené. Dlouhé repetitivní sekvence se označují jako **LINE** (Long Interspersed Nuclear Elements). Krátké repetitivní sekvence se označují jako **SINE** (Short Interspersed Nuclear Elements). Většina SINE je odvozována od *tRNA genů* → jejich vznik je vysvětlován repozicí (přepisem) z RNA

Rozdíl mezi strukturou DNA a RNA

reverzní transkriptasou. Pro primáty jsou specifické tzv. **Alu-sekvence**, kdy téměř každý 4kb úsek lidské DNA obsahuje tuto sekvenci – jejich původem je 7SL DNA. Jinou možností jsou tzv. **tandemové repetitivní sekvence**, kdy jednotlivá opakování jsou za sebou – např.: geny pro rRNA či tzv. satelitní DNA.

2. Mimochromosomální

U člověka se nachází v **mitochondriích**. Uspořádání genomu mitochondrií je odlišné od jaderného genomu eukaryotické buňky, ovšem je podobné uspořádání genomu u prokaryot. DNA má v mitochondriích **cirkulární** uspořádání. U člověka má velikost 16,6 kb. V lidském genomu kóduje celkem **37 genů** – z toho 24 genů se podílí na proteosyntetickém aparátu mitochondrií – geny 16S a 23S pro rRNA, 22 genů pro tRNA. Zbývající se podílejí na enzymatické výbavě mitochondrií. Většina genů je kódována na **H** (těžkém) vlákne DNA. Informace je poměrně silně komprimována, **neobsahuje introny!** Mezi další rozdíly patří, že má **4 triplety s rozdílným významem** oproti těm v jaderném genomu, existují také rozdíly v **iniciaci a terminaci**.

Replikace

Replikace DNA je **přenos informace z DNA do DNA**. Je to tedy schopnost zajišťující **dědičnost**.

Obecná charakteristika

Při replikaci vzniknou z jedné mateřské molekuly DNA **dvě naprosto stejné** dceřiné DNA – každá s jedním vláknem z původní DNA, jedná se tedy o **semikonzervativní proces**, kdy nově vzniklá dvoušroubovice má vždy **jedno vlákno původní a druhé vlákno nově syntetizované**. Uplatňuje se při rozmnožování, kdy zajišťuje identitu genetické informace obou dceřiných buněk (pro rozmnožování je nezbytné, aby potomek dostal plnohodnotnou genetickou informaci). Rychlost replikace v živočišných buňkách se odhaduje na 0,5–0,15 $\mu\text{m}/\text{min}$, je to opravdu **pomalý** proces, proto probíhá **na více místech současně**.

Průběh replikace

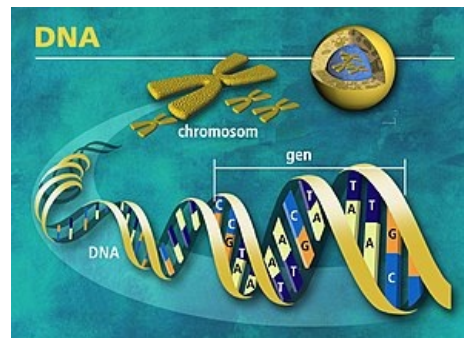
Místa, kde dochází k replikaci, se nazývají **replikony**. Počet replikonů v buňce **není konstantní**, u rychle se množících buněk je jich více než u buněk množících se pomalu. Replikace **neprobíhá** na všech replikonech **současně**, obecně v replikonech lokalizovaných v heterochromatinu začíná později. Klíčovou roli při replikaci DNA mají enzymy zvané **DNA polymerázy**. U člověka se vyskytuje 5 druhů enzymů označovaných jako **DNA-dependentní DNA-polymerázy** (v živočišných buňkách pět typů).

Pro všechny typy **DNA polymeráz** platí:

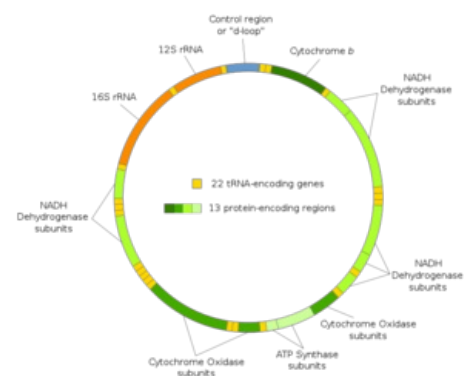
- Potřebují **matrici** = vlákno, ke kterému podle pravidel komplementace bazí vytvářejí doplněk;
- při své práci vždy postupují **od konce 5' ke konci 3'**;
- potřebují mít k dispozici **volný konec 3'** nukleotidu, na který připojí **fosfodiesterickou vazbou** 5' místo nově zařazeného nukleotidu. Nově zařazované nukleotidy jsou používány ve formě **nukleotidtrifosfátů**, odštěpením dvou makroergních vazeb je získávána potřebná energie pro uskutečnění vazby;
- DNA polymeráza nemůže zahájit syntézu *de novo*, ale **připojuje pouze nový nukleotid na 3' pozici** nukleotidu předchozího;
- aby DNA polymeráza mohla zahájit připojování nukleotidů nového vlákna DNA, musí být vodíkové můstky (tj. nízkooenergetické vazby mezi oběma vlákny) nejprve narušeny enzymem **helikázou**.

Místa, která po narušení helikázou vzniknou, jsou označovány jako **replikační počátky**. Replikační počátky jsou tvořeny specifickými sekvencemi nukleotidů, které jsou rozpoznávány **iniciačními proteiny** (*iniciační faktory*). Pro snadné oddělování řetězců obsahují tyto sekvence **vysoký podíl adeninu a thyminu**. U bakterií bychom takovýto počátek našli pouze **jeden**.

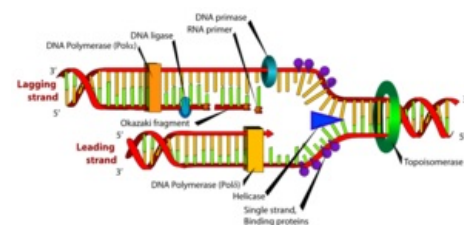
Lidská DNA vytváří replikačních počátků okolo 10 000, to jí také umožňuje zreplikovat se v poměrně krátké době. **Primáza (DNA-dependentní RNA-polymeráza)** vytváří na začátku replikovaného úseku nového vlákna DNA krátký **RNA primer („očko“)** – na jeho 3' konec může DNA polymeráza připojit první nukleotid nového vlákna DNA. Vzhledem k tomu, že jsou obě vlákna DNA **antiparalelní** (konci 5' jednoho vlákna odpovídá konec 3' vlákna druhého) a vzhledem k tomu, že DNA polymeráza syntetizuje „jednosměrně“ (od 5' k 3'), může **souvisle probíhat replikace pouze na jednom vlákně**. Na tomto vlákně tedy replikace (kterou provádí δ -polymeráza) probíhá rychleji a vlákno se označuje jako vlákno **vedoucí**. Na druhém (opožděném) vlákně probíhá replikace **po částech** – tzv. *Okazakiho fragmentech* ← replikace je zde pomalejší, je prováděna α -polymerázou, která má primázovou aktivitu.

Jádro buňky → chromosom → rozvlákněná DNA

Mitochondriální DNA

Replikace DNA

Na procesu **replikace** se kromě uvedených DNA polymeráz podílí řada enzymů, jejichž **úlohou je**:

- rozvinout suprahelikální strukturu – **gyráza**;
- rozvinout Watson-Crickovu dvoušroubovici – **helikázy**.

Poté, co jsou k předlohovým (templátovým) vláknům dosyntetizována vlákna nová, je replikace DNA **dokončena**.

DNA polymeráza udělá **1 chybu** asi **na 10⁷ zreplikovaných bází** (teoreticky mohou vznikat i dvojice G – T a A – C, jsou ovšem mnohem méně stabilní). Navíc má DNA polymeráza sama **korekční funkci** (v případě chyby provádí i opravu, spočívající ve vystřižení a zařazení správné báze), touto metodou jsou pravděpodobně odstraněna i očka RNA a pak enzym **ligáza** spojí jednotlivé fragmenty do **souvislého řetězce**.

Transkripce

Transkripce je **přepis genetické informace z DNA do molekuly RNA**. Jedná se v drtivé většině o přepis informace z **jednoho genu**, sloužícího k tvorbě **jedné specifické bílkoviny**, kterou buňka v danou chvíli potřebuje. Vláknko RNA se vytvoří na principu **komplementarity** k vláknku DNA.

Transkripční faktory

Transkripční faktory (TF) jsou proteiny, které se spolupodílejí na iniciaci transkripce (přepis dědičné informace z genu z DNA na RNA). Jejich prostřednictvím je genová exprese přizpůsobována potřebám buňky či celého organismu (např. hormony, hypoxie mohou stimulovat expresi – transkripci určitých genů).

 Podrobnější informace naleznete na stránce Transkripční faktory.

Posttranskripční úpravy

Posttranskripční úpravy nastupují po úspěšném přepisu DNA do RNA.

 Podrobnější informace naleznete na stránce Posttranskripční úpravy.

Translace

Translace neboli **protesyntéza** je **překlad** nukleotidové sekvence **mRNA** do sekvence **aminokyselin** proteinu. Proces probíhá na **ribosomech** a jednotlivé aminokyseliny jsou zařazovány podle pravidel **genetického kódu**.

 Podrobnější informace naleznete na stránce Translace.

Posttranslační úpravy

Posttranslační úpravy nastupují po úspěšné translaci.

 Podrobnější informace naleznete na stránce Posttranslační úpravy.

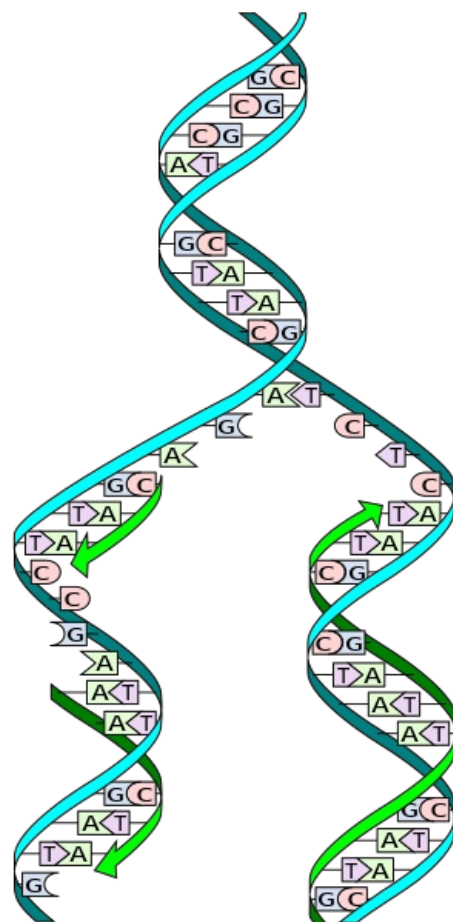
Odkazy

Související články

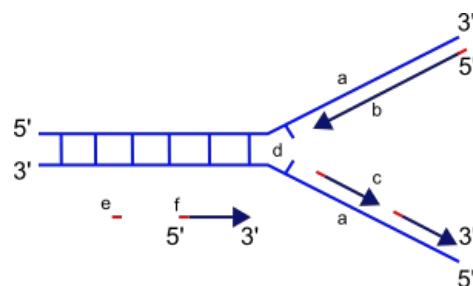
- DNA mitochondrií
- DNA fingerprinting
- DNA knihovny
- DNA bakterií
- DNA rekombinantní
- RNA
 - mRNA
 - Replizom
- Gen
- Chromozom

Zdroj

- ŠTEFÁNEK, Jiří. *Medicína, nemoci, studium na 1. LF UK* [online]. ©2010. [cit. 11. 2. 2010]. <<https://www.stefajir.cz/>>.

Replikace DNA

Replikace DNA